

Emilio Franzina, **Merica! Merica! Emigrazione e colonizzazione nelle lettere dei contadini veneti e friulani in America Latina 1876–1902** (Merika! Merika! Izseljevanje in kolonizacija v pismih kmetov iz Furlanije in Veneta v Latinski Ameriki, 1876–1902), Verona 1994, 270 str.

Avtor, profesor zgodovine italijanskega Risorgimenta na univerzi v Veroni, sodi v krog najvidnejših specialistov za italijansko izseljenstvo. Od srede sedemdesetih let, ko je stopil v ospredje s knjigo o "velikem izseljevanju" (*La grande emigrazione*) iz severovzhodnih italijanskih predelov v zadnjih desetletjih 19. stoletja, je prispeval dolgo vrsto odmevnih razprav in monografij, ki so bistveno pripomogle k uveljavljanju novih pogledov in raziskovalnih prijemov v italijanskem izseljenškem zgodovinopisju. Vsebinski poudarki njegovega pristopa so na preučevanju izseljenskega pojava (in tematike ljudskih družbenih slojev kot širšega sklopa njegovih raziskovalnih zanimanj) v kontekstu vsestranskega socialno-zgodovinskega razvoja in torej ne samo v luči družbeno-gospodarskih sprememb, ampak tudi kulturnih in miselnostnih procesov, ki so z njimi povezani. Skladno s tem zagovarja potrebo po uporabi čim širšega spektra dokumentarnega gradiva in posebno t. i. alternativnih virov.

Ta osnovna načela so navdihnili tudi knjigo *Merica! Merica!* (tako je odmevalo širom po Italiji, potem ko je kmalu po zedinjenju med

ljudstvom zavlada izseljenska mrzlica), ki spada med pionirska zgodovinska dela na podlagi ljudske pisne dokumentacije. Njen prvi izid, leta 1979, je vzbudil izjemno zanimanje tako v strokovnih krogih kot v italijanski javnosti doma in po svetu in začrtal nekatere temeljne metodološke in interpretacijske smernice tovrstnega zgodovinopisja. Druga izdaja, do katere je prišlo zaradi velikega števila interesentov, prinaša poleg prvotne študije in gradiva (40 izseljenskih pisem, poslanih v staro domovino) ter dopolnilnega poglavja še avtorjevo oceno svojega dela v luči nadaljnjih dosežkov pri preučevanju izseljenskih korespondenc in prispevka teh raziskav k poznavanju izseljenske problematike.

Franzina izvaja nastavke za opredelitev in pristop k alternativnim virom na podlagi razlikovanja med dominantnimi in podrejenimi družbenimi sloji, se pravi na podlagi diferenciacije med tistimi, ki so imeli tradicionalno v rokah vajeti družbe in so ustvarjali "zgodovinsko" dokumentacijo, in tistimi, ki tega privilegija niso imeli. Ti so tudi pojmovno opredeljeni z zmanjševalnim, slabšalnim oziroma nikalnim predznakom (podrejeni, ljudski, nižji sloji, trivialni, preprosti), ki izraža to, kar so v primerjavi z družbeno elito. Z Marxom in njegovimi nasledniki se je za te sloje izoblikovala pozitivna pojmovna opredelitev in definirano je bilo tudi sredstvo njihove aktivne udeležbe na prizorišču političnega dogajanja: razredni boj. S tem so si pridobili vidno mesto med ustvarjalci "zgodovine" in kot taki vzbudili pozornost zgodovinopisja. Večinoma neraziskani – poudarja Franzina – pa ostajajo problemi in aspekti, ki se tičejo socialne oziroma razredne zavesti, kako se je preoblikovala, kako so ti sloji v vsej svoji stanovski pa tudi drugi, neformalni notranji diferenciaciji, doživljali prehod iz tradicionalne predindustrijske v industrijsko, kapitalistično stvarnost. Ta prehod je močno posegel v tradicionalni kmečki svet in še posebej med tiste njegove segmente, ki so že v starem sistemu živeli v statusu delavskega stanu. Pomenil pa je tudi radikalen mišljenjski prehod, ki je s sabo nosil spreminjanje ustaljenih moralnih in kulturnih kalupov, življenjskih navad, odnosov do oblasti in lastnega položaja v družbi, izgubo tradicionalnih vrednot oziroma njihovo presaditev in prilaganje novi stvarnosti. Tem razvojnim smernicam, ki so v teku 19. stoletja preobrazile družbeno obličje, lahko dovolj poglobljeno sledimo le skozi pričevanja iz prve roke, torej skozi dokumente, ki so neposre-

den izraz doživljanja in izkustva. To pa so ljudski pisni dokumenti, korespondence, dnevniki, kronike, avtobiografski, spominski in drugi zapisi ter na razne načine zabeležena ustna pričevanja. Čeprav se pojavljajo v pisni obliki, so ti dokumenti izraz kulture, ki je po naravi ustna, zato jih obravnavamo v kontekstu in z interpretativnimi pristopi t. i. ustne zgodovine. Uvajanje alternativnih pristopov torej ne pomeni uporabo tradicionalnih virov z alternativno optiko, temveč v prvi vrsti seganje po "drugačnih" virih. Oznake alternativni – poudarja Franzina – pa nikakor ne smemo razumeti v smislu nadomestni, kompenzacijski za to, kar je klasično zgodovinopisje v svoji navezanosti na "veliko zgodovino" zanemarilo, temveč v smislu dopolnilni. Alternativne vire gre upoštevati v kombinaciji z vsemi ostalimi kot dodatni zorni kot, zorni kot, ki nam na stičišču med zgodovinsko, sociološko in antropološko znanostjo ponuja pogled na zgodovino "od spodaj".

V uvodnem delu obravnave se avtor podrobneje zaustavlja ob pojavu "ljudskega pisnega izražanja" na italijanskih tleh, ob njegovih mnogoterih oblikah in prisotnosti tovrstne dokumentacije tako v družinskih kot v institucionalnih arhivskih fondih od srede prejšnjega stoletja dalje. Pri tem opozarja na dejavnike, ki so spodbujali pisno produkcijo. Ta je največkrat sad prelomnih trenutkov, zlasti vojnih dogodkov in izseljevanja. Prav množično kontinentalno in zlasti preoceansko izseljevanje pa je eden od produktov in hkrati dejavnikov družbenih sprememb v času uveljavljanja industrializacije in kapitalizma, zaradi tega so korespondence in zapisi, ki jih je pojav spodbudil, dragocen vir, ki priča o individualnem in kolektivnem doživljanju tega epohalnega prehoda. Iz njih prihajajo na dan motivacije odhajanja v novi svet, aspiracije, pričakovanja in cilji, ki so jih ljudje zasledovali, osebna in skupinska doživljanja ter specifičnost stvarnosti, od katerih so se ločevali, in tistih, v katere so se vključevali, spremembe tradicionalnih življenjskih ritmov in družinskih ter sorodstvenih dinamik, pokažejo se dinamike izselitve kot socialne in politične emancipacije in številni aspekti socialne psihologije.

Franzina primerja korespondence italijanskih izseljencev z drugimi iz evropskega prostora (kjer obstaja starejša tradicija preučevanja tega gradiva) in ugotavlja enakost osnovnih problemov in izseljenjskih vzgibov v evropskem kmečkem svetu 19. stoletja, od lastninskih sprememb,

krize in spreminjanja tržišč, težnje po dvigu iz revščine, želje po lastni zemlji, socialnem vzponu vse do utopičnih načrtov. Skupna je tudi tipologija korespondence, ki sta jo klasificirala že Thomas in Znaniecki v svojem sociološkem klasiku *The Polish Peasant in Europe and America* v letih 1918–20. V korespondenci italijanskega kmeta-izseljenca, ki jo predstavlja Franzina, je najti ritualna, informativna, sentimentalna in poslovna pisma. Vse te variante – podčrtuje avtor – pa so le različne oblike formalne eksence pisnega dejanja kot izraza komunikacijske dolžnosti, dejanja, katerega osnovna funkcija je vzdrževanje družinskih solidarnostnih vezi, ki so se z odselitvijo pretrgale. To je osnovni skupni imenovalec evropskega kmečkega izseljenskega pisma, za katerega se je uveljavil le navidezno abstraktni tipološki pojem pozdravno pismo. Zanj je značilen vsepovsod enak vzorec in sicer pozdrav, informacija o gospodarskem in zdravstvenem stanju pošiljatelja ter voščilo zdravja in blagostanja naslovniku. Pomenljivo je dejstvo, da pogostokrat tovrstni pisni stiki presegajo družinski krog in kažejo na obstoj širše tipologije vezi in odnosov (npr. s predstavniki krajevne postave, cerkve in celo z bivšimi kolonskimi gospodarji).

Pri razbiranju vsega tega zasluži posebno pozornost piščeva misel in način njenega izražanja, glede na to, da je kmečki komunikacijski sistem poln izoblikovanih fraz, ki se uporabljajo v določenih okoliščinah in pri izražanju stališč glede tradicionalnih problemov. Ko pa mora spregovoriti o novih, netradicionalnih temah in čuti potrebo po preseganju običajnega načina izražanja ter prevzema novo, pogostokrat knjižno besedišče, pisec le s težavo najde pravo mero besed. Nasprotno pa dosega njegovo komuniciranje pristno izrazno moč, ko mu uspe podati svoja nova gledanja, uporabljajoč lastno besedno premoženje. Ne nazadnje naglašava avtor pomen dinamike in frekventnosti pisanja, o kateri pričajo poštna statistike in sama vsebina pisem. To dodatno potrjuje funkcijo pisanja, ki je dosegalo največjo intenzivnost v prvi fazi po izselitvi, se pravi v najtežjih momentih presaditve, medtem ko je z vraščanjem v novo okolje pogostnost komunikacije in gojenja starih vezi težila k postopnemu upadanju.

Poleg funkcije povezovalca in vzdrževalca vezi z družino ter širšo izvorno stvarnostjo je izseljenska korespondenca odigrala še eno pomembno vlogo, in sicer v sklopu atraktivnega in usmerjevalnega me-

hanizma izseljenskih procesov, katerega ostali člani so bili izseljenski agenti, paroplovne družbe ter – v primeru Južne Amerike – državne vlade in veleposestniške elite. Predvsem slednje so zaradi tega pogostokrat izvajale kontrolo nad pisanjem kolona in skušale vplivati na to, da si potencialni izseljenci v starem kraju niso ustvarjali negativnega mnenja. Še dlje so šli agenti, ki so si izposlovali in celo naročali pisma “zadovoljnih” izseljencev, da bi jih razkazovali, pošiljali po domovih in objavljali v časopisju v oporo svojim poslovnim oglasom. Instrumentalna uporaba korespondence pa se je uveljavila tudi v obratni smeri, kot dokazuje poplava pisem “obupanih” in “skesanih” izseljencev v časopisih, ki so iz humanitarnih ali drugih interesnih razlogov zastopali protiizseljenska stališča.

Izbor Franzinovih pisem izhaja iz širokega korpusa korespondence, ki jo je avtor evidentiral v časopisju, privatnih arhivih in upravnih arhivih raznih stopenj. V zvezi s temi so zanimive okoliščine, ki so privedle do sedimentacije tovrstnega zasebnega gradiva in ki jih je pripisati slučajnim, še prej pa sistemskim dejavnikom, kot sta slabo delovanje poštne službe, katerega posledica je veliko število pritožb zaradi izgube poštne pošiljke v fondih italijanskega zunanjega ministrstva ter pogostnost zaupanja pisem znancem, ki so potovali v domovino. Ob skupnih funkcionalnih in vsebinskih potezah (med temi izstopa tudi globoka religioznost) evropskega izseljenskega pisma v tem obdobju avtor podrobneje predstavlja specifično objavljenih pisem, opozarjajoč najprej na njihovo pogojenost s ciljem izseljevanja. Če je namreč pisna sporočila kmečkih izseljencev v ZDA treba tolmačiti v luči soočanja med tradicionalnim kmečkim svetom in visoko industrializiranim družbenim sistemom, se pravi v luči spreminjanja izvornih in prevzemanja novih kulturnih elementov, so južnoameriška pisma predvsem izraz srečevanja z novim, drugačnim ruralnim okoljem. Upoštevati je treba, da je bilo to vse prej kot homogeno, zaradi česar je zaznati jasno ločnico med pisanjem z območij, kjer je bilo lažje uresničevati željo po lastni zemlji, in s tistih, kjer je prevladovalo dninarsko zaposlovanje. Močna je tudi izvorna regionalna diferenciacija kot posledica vsestranskih specifik italijanskega prostora, ki je najbolj vidna na relaciji sever-jug. Do izraza prihaja na primer na ravni družinskih odnosov, kjer se pri južnih izseljencih ohranja toga hierarhija, ki kljub “strukturni” odsotnosti moškega (družinskega poglavarja) ne dopušča

ženski nobene avtonomije pri vodenju družine, v odnosih do sorodstva in pri odločanju o najmanjših stvareh. Brazilska korespondenca kmetov z italijanskega juga se razlikuje od korespondence izseljencev iz Furlanije in iz Veneta tudi po vdanih in tolažilnih tonih, medtem ko diha iz obeh prava gorečnost za delo in varčevanje.

Franzina je razdelil svojo antološko zbirko na tri dele, ki zajemajo tri časovna obdobja in zanje značilne situacije v razvoju izseljenskega/priseljenskega procesa. Pri izboru je upošteval tudi dokumentarno vrednost gradiva, se pravi poleg "subjektivnih" vsebinskih elementov tudi visok obseg "objektivnih" informacij, ki osvetljujejo pomembne aspekte nastajanja južnoameriških priseljenskih kolonij in življenja v njih. Vsako pismo je opremil s podrobnim komentarjem, v katerem je na podlagi tradicionalnih virov in dodatnih terenskih raziskav povezal pisemske vsebine s konteksti, na katere se nanašajo. Na ta način ponuja bralcu večdimenzionalno projekcijo prepletanja med splošnim in partikularnim, kolektivnim in individualnim, objektivnim in subjektivnim, opremljeno z bogatim bibliografskim inštrumentarijem za nadaljnja iskanja in poglobljanja.

V prvi skupini pisem, iz obdobja prve izseljenske faze v letih 1876–80, prevladuje problematika izselitve kot take, razmer med potovanjem, do srečanja z novim okoljem in začetnega položaja v njem. Ta pisma so polna mešanih občutkov ob prestanih oziroma prestajanih težavah, dvomov in hkrati zagnanosti, pričakovanj ter upanja na uspeh, obžalovanja, ker si priseljenc še ni toliko opomogel, da bi lahko pomagal družini ali sorodnikom v starem kraju. Včasih zvenijo tudi zmago-slavno, naznanjajoč uspešno uresničevanje zastavljenih načrtov in želja, a nemalokrat do mere, ki upravičuje dvom o verodostojnosti zapisanega in sum pogojevanja iz ozadja. Pogostejši so, in to tudi v korespondenci iz poznejših izseljenskih faz, obratni primeri, se pravi izrazi razočaranja ali celo kesanja zaradi sprejete odločitve, samoočitanja zaradi prenašljivosti, domišljavosti, neposlušnosti, pregrešnosti zoper ustaljeni red in podobnih "krivd". Mnogi so tudi klici na pomoč za rešitev iz izseljenske "nesreče" ter za vrnitev v zatajeni domači kraj. Podložniška miselnost doseže višek v paradoksalnih primerih, ko se izseljenec obrne za pomoč iz stiske na agenta, ki ga je z lažmi prepričal, da ga onkraj oceana čaka "eldorado", ali ko izseljenec v najponižnejših

tonih obljublja vdanost in prosi bivšega kolonskega gospodarja, naj mu omogoči vrnitev, potem ko mu je z odhodom dal razumeti, da mu noče več biti pokoren in da je nastopil čas emancipacije. S postopnim premoščanjem težav je obupanost vse manj prisotna, vidno pa začne popuščati tudi podložniški čut, dokler v drugi generaciji popolnoma ne izgine in prepusti mesto trdnejši samozavesti. Z izseljensko izkušnjo se tako razblini pojem "dobrohotnega" zemljiškega gospodarja, s katerim je kmečka usoda neizogibno povezana.

Korespondenca iz vseh treh faz (1876–1902) odraža kompleksnost motivacij, povezanih z izseljensko izbiro. Ob sprva skoraj izključno družinskem "presajanju" je s časom opaziti rast števila posameznikov (družinskih poglavarjev, sinov in tudi hčera), katerih družina je ostajala doma in ohranjala tradicionalno gospodarstvo. Kaže se, da se je tudi pri družinskem izseljevanju mnogokrat načrtovalo ali vsaj upalo v le začasni odhod, ki naj omogoči pridobitev lastne zemlje na tujem in nato prek reinvesticije pridobljenega kapitala osamosvojitve ali utrditve v domačem kraju. Navadno se ti načrti niso uresničili, a ne zaradi tega, ker bi se ne mogli, temveč ker so se s časom in neizbežno postopno odtujitvijo od starega kraja spremenili. Če so se namreč mnogi v novem okolju znašli v težkih situacijah, gre poudariti, da se je večina priseljencev iz severovzhodnih italijanskih predelov v Južni Ameriki prej ali slej prebila na zadovoljivo ekonomsko raven, mnogim pa je uspel višji socialni vzpon. To jim je vlivalo zaupanje v lastne moči, vzbujalo hvaležnost do dežele, kjer so na novo zasadili svoje korenine, in oddaljevalo misel o vrnitvi. Iz pisem je razbrati, kakšnega pomena je bilo pri tem začetno gospodarsko izhodišče, kako drugačna je bila razvojna pot tistih, ki so si sami plačali čezoceansko potovanje in izbirali cilj izselitve (večinoma južnejše brazilske države in območje La Plate, kjer je kolonizacija potekala na podlagi manjših zasebnih kmetij) v primerjavi z tistimi, ki so bili najprej dolžni poravnati prevozne stroške z delom na kavnih veleposestvih (Sao Paulo, Minas Gerais), in kako pogoste so bile notranje selitve v iskanju ugodnejših pogojev. Razumeti je mogoče tudi, kakšne so bile dejanske pridobitve, ki jih je omogočila izseljenska izkušnja. Relativno vzeto, so poleg tistih, ki so razpolagali z določenim osnovnim kapitalom (mnogi so se izselili prav zato, da bi ga obvarovali pred inflacijo), iz nje največ iztržili najrevnejši izseljenci, skratka tisti, ki z odhodom niso imeli česa izgubiti. Ti so večinoma

dosegli svoj poglavitni cilj, s tem da so prestopili iz statusa kmečkih delavcev brez imetja med male posestnike. Bolj vprašljiv pa se kaže napredek "srednjih" kmečkih slojev, ki jim ni vedno uspelo izboljšati svojega položaja in so nemalokrat celo nazadovali v primerjavi s starim krajem. Ni čudno, če njihovo pisanje prevevata razočaranje in kesanje.

Kot že omenjeno, s časom pisemski stiki izgubijo svojo osnovno funkcijo, se vsebinsko spremenijo in razredčijo. Na prelomu stoletja, ko je "velikega" izseljevanja iz Furlanije in Veneta v Južno Ameriko konec, je večina priseljencev že globoko vsidranih v priseljski stvarnosti. Nekateri se vrnejo domov, pri ostalih pa dobi beseda vrnitev nov pomen, namreč pomen obiska, "kratkega sprehoda po domačih logih" za obujanje spominov in potešitev občasnega domotožja. Tako se izraža eden izmed piscev, ki ga šele odhod sovaščana na obisk rojstnega kraja spodbudi, da po dolgoletnem molku zopet seže po peresu in se oglasi domačim onkraj oceana.

Na koncu antologije se avtor v prilogi vrača k začetni problematiki ljudskega pisnega dokumenta kot zgodovinskega vira in k zadržanju tistih zgodovinarskih krogov, ki ne odstopajo od stališča, da so to viri za druge znanstvene discipline in da je seganje zgodovinske stroke po socioloških in antropoloških načinih preučevanja nesmiselno. To stališče temelji na šibki predpostavki o objektivnosti tradicionalnih virov, "ki tudi sami niso nič drugega kot zapisi verbalnih momentov". Franzina podčrtuje neumestnost apriorističnega uvrščanja dokumentov t. i. ustne zgodovine med drugorazredne vire in njihove uporabe izključno za potrjevanje ali prikazovanje že obstoječih dognanj na nekoliko "drugačen način". O vrednosti teh virov govori danes že bogata produkcija del, ki so prispevala pomembna spoznanja še posebno na področju preučevanja tem, kot sta vojna in izseljenstvo. Izseljska pisma odstirajo še nepoznane odtenke in izčiščujejo marsikateri aspekt kmečke družbe, osvetljujejo notranjo raznolikost selitvenih tokov, opozarjajo na pomen in delovanje solidarnostnih vezi, religioznosti kmečke družbe, ki se izraža med drugim z ohranjanjem stika z dušnimi pastirji v domačem kraju, izseljenca prikažejo v luči zavestnega protagonista družbenega spreminjanja. Iz korespondence je razvidno, da je bilo izseljevanje ponekod posebna oblika razrednega boja, ki se je uveljavljal skozi prizadevanje za pridobitev lastne zemlje, se pravi z osvajanjem

logike dominantnih slojev prej kot z uveljavljanjem zahtev po razredni emancipaciji; do izraza prihajajo spreminjanje ženske vloge v izseljenstvu, kot tudi pogostokrat zanemarjene, a v mnogih primerih bistvene pridobitve, ki jih izseljenci podčrtujejo v primerjavah s starim krajem, kot so rešitev problema podhranjenosti, osvoboditev od nečloveškega delovnega napora (zaradi večje radodarnosti rodovitne in spočite ameriške zemlje) in ne nazadnje mraza. Vse to pa pripomore k premoščanju stereotipnih predstav o življenju izseljenca in k pravilnejšemu vrednotenju dramatičnih in pozitivnih aspektov njegove izkušnje.

Aleksej Kalc